

Світлана Литвинчук,

студентка 53 групи

ННІ філології та журналістики.

Науковий керівник: В. М. Титаренко,

кандидат філологічних наук, доцент.

НАЗВИ ГРОШОВИХ ОДИНИЦЬ У ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКИХ АКТОВИХ КНИГАХ XVI – XVII СТ.

У статті охарактеризовано особливості функціонування лексики на позначення грошових одиниць в північноукраїнських актових книгах XVI – XVII ст., з'ясовано їх походження та історію розвитку в сучасній українській мові.

Обрані для дослідження лексичних особливостей пам'ятки ділової мови – “Акти Житомирського гродського уряду 1590 р., 1635 р.”, “Актова книга Житомирського гродського уряду 1611 року” містять багато нового фактичного матеріалу для дослідження історії української мови, зокрема формування її лексичного складу.

Актуальність обраної теми полягає в тому, що назви грошових одиниць, які вживаються в житомирських актових книгах, не були предметом спеціального дослідження.

Аналізу мови актових книг XVI – XVII ст. присвячено низку ґрунтовних праць, у яких досліджено українську мову періоду формування української народності, а також підтверджено народну основу тогочасного ділового мовлення [1; 2; 12; 16]. На окрему увагу заслуговують праці В. Мойсієнка, присвячені проблемі вивчення фонетичної, лексичної, морфологічної системи північноукраїнського наріччя в XVI – XVII ст. [4 – 11]. Нині активно досліджують мову північноукраїнських пам'яток на різних рівнях В. Мойсієнко, В. Титаренко, С. Яценко, Л. Ящук та ін. Історію номенів, на позначення грошових одиниць, описано в працях Винника В., Селігей П. [2; 15] та в “Історії української мови. Лексика. Фразеологія. – К.: Наукова думка, 1983. – 743 с.”.

У XVI – XVII ст. спостерігаються певні зміни в системі назв грошових одиниць. У функції загальної назви поступово утверджується слово *гроши*: *тоє(ст) меновитє взяли и кзва(л)том пограбили скры(н)ку мою з гро(ш)мы, в которо(и) было триста копъ гроше(и) личбы лито(в)ское* (АКЖГУ 1611, с. 33), *и гроши взятии* (АКЖГУ 1590, с. 43), *петиста копами гроше* (АКЖГУ 1590, с. 44). Назва разом із предметом прийшла до нас із Заходу – з польської мови. Першоджерелом для нього послужило латинське словосполучення *grossus denarius*, що означало – товстий динар, важка монета. Згодом друга його частина наче відпала, а значення “товстий, важкий” розширилося, і цим словом почали називати гроші загалом [15, с. 47].

Про входження назви *гроши* в активний ужиток свідчить наявність численних похідних утворень: *грошовладатель, грошенята, грошолубитель, грошики* [3, с. 465].

Паралельно з лексемою *гроши* функціонує лексема *монета* (запозичена з латинської мови – *moneta* – гроші, чекан): *монеті золоты(х) ня(т)дєся(т)* (АКЖГУ 1611, с. 58).

Дослідники вважають, що слово *монета* зародилося в Стародавньому Римі. Як оповідає легенда, одного разу римляни готувалися до бою з лютим вояком Пірром. Юпітерова дружина, богиня Юнона (покровителька дівчат, шлюбів і потомства) пообіцяла римлянам щедрі грошові винагороди, якщо вони вестимуть бій справедливо. Богиня виконала свою обіцянку, й давні римляни називали її *Монетою*, що в перекладі з латини означає “порадниця, застережлива”. Звідси начебто й пішло: *монета* – те, що дає богиня Юнона [15, с. 47].

Та найімовірніше, це один з античних міфів. Про походження слова *монета* існує й реалістичніша версія, пов’язана з іменем Юнони – Монети. Поряд з храмом богині, на Капітолійському пагорбі, містився монетний двір, і те, що там карбувалося, почали називати монетами. До нас слово *монета* прийшло з латини через польську мову. Закріпилося воно й в англійській мові, але із більш загальним значенням “гроші”. Його ми всі добре знаємо – *money* [15, с. 47].

Уживання слова *пенези* (п. *pieniądz*, двн. *pfenning*, днн. *Penning* [ЕСУМ IV, 336]) ‘грошова одиниця’ поступово обмежується й у XVI ст. засвідчується лише спорадично: для *ω(т)бира(н)я су(м)ы пн̄зе(и) шєсти тисєчє(и) золоты(х) по(л)ски(х) бєз полтора̀ста золоты(х) полскихъ у єє мл̄(с)ти п̄нєє Зофиє(и) с Карабчєва кн̄гини Ружи(н)скоє* (АКЖГУ 1611, с. 32), *су(му) п̄зе(и) позычоную* (АКЖГУ 1611, с. 227), *принятии и пнзи з ро³су⁰ку врядового взяти* (АКЖГУ 1590, с. 43).

Проте в значенні конкретної грошової одиниці ця назва продовжувала активно функціонувати.

Один раз виявлено назву *гривна* (з др. – *гривна* – намисто, каблучка, вага (золота, срібла)). Лексема, продовжуючи своє функціонування, поступово змінювала реальний зміст означуваного нею поняття основної грошової одиниці й у XVII ст. набуває значення дрібної монети: *чотыри гриⁿне срє̂ра* (АКЖГУ 1590, с. 71).

Це значення – монета вартістю від 3 до 10 коп. – вона зберігає ще в першій половині XIX ст. Похідне утворення *гривеникъ*, засвідчуване з XVIII ст. як назва срібної російської монети вартістю 10 коп. у розмовному вжитку вживається й тепер.

Спробуймо, наприклад, підшукати лексику з тим самим коренем, що й у слові *гривня*. Крім похідного *гривеника*, напрошується ще слово *грива*. Смисловий зв’язок тут все ж таки є, але щоб його побачити, треба заглибитися в історію жіночих прикрас.

Як зазначає науковець П. Селігей, колись словом *грита* називали й шию, й потилицю. З давніх-давен на шиї люди носили всілякі прикраси – намисто, браслети. Дуже часто стародавні модниці робили їх з металевих монет. Саме тому всі ці монети й дістали назву *гривна* – тобто те, що носять на шиї. Потім,

коли значення “монета” в цьому слові закріпилося, гривнею почали називати золоті та срібні монети, мідні монети в три чи дві з половиною копійки, проте вже з видозміненим закінченням – *гривня*, (*гривни сребра в не(у) было*) (АКЖГУ 1611, с. 58). У процесі розвитку з’явилося похідне слово *гривеник* – відповідно десятикопійчна монета. У Київській Русі *гривня* – це срібний злиток вагою близько фунта, яким послуговувалися як грошовою та ваговою одиницею. На сьогодні позначення слова *грива* дещо змінилося: частина тіла між тулубом і головою дістала назву *шиї*, а *гривою* почали називати волосся, що росте на тильній її частині [15, с. 48].

А ось слово *копійка* містить у собі вказівку на зображення, яке друкувалося на одній зі сторін монети. Колись на монетах зображували великого князя верхи на коні зі списом у руці. Спис у давньоруській мові звався *копием*. Від нього утворилася назва *копійка*. Дехто думає, що *копійка* походить од дієслова *кошати*, *накопичувати* (адже тут проступає явний логічний зв’язок: *копійка* – це те, що накопичують). Проте насправді дієслово *накопичувати* за своїми словотвірними зв’язками прямого стосунку до грошової ділянки не має. Воно походить від іменника *копа* “невеликий стіжок соломи, сіна”. Згадаймо ще дієслово *копичити* “складати в копиці, копи” [там само].

Назви грошових одиниць, які фіксуються в писемних пам’ятках XVI – XVII ст., свідчать, що на українських землях продовжували функціонувати грошові одиниці різної державної чеканки. Так, протягом XVI – XVII ст. засвідчуються назви *динар* (монета, здавна поширена в країнах Арабського Сходу), *драхма* (грошова одиниця, відома ще в Стародавній Греції) [3, с. 466]. Зазначених слів у досліджуваних текстах немає.

Поширена назва *злотий* та відповідник *золотий* (грошова одиниця польської державності): *на суму пнзѣ(у) на тисѣчу золоты(х) по(л)скихъ даны(у)* (АКЖГУ 1611, с. 28), *масла горшко(въ) два, котороѣ коштова(ло) золоты(х) два* (АКЖГУ 1611, с. 34), *было гроше^н готовы^х три золоты^х че^рлены^х* (АКЖГУ 1590, с. 45), у процесі дальшого становлення лексичної системи української мови випадають з її активного словника. Нині слово *злотий* уживається на позначення грошової одиниці Польщі.

Спостерігається спорадично в пам’ятках досліджуваного періоду й грошова одиниця *таляр* (п. *taler*, *talar*, нім. *Taler*) ‘монета’, яка ще з XVI – XVII ст. була в ужитку в східних слов’ян: *далѣмъ дво(х) конѣ(у) добры(х), которыѣ дво(х)со(т) таляро(в) стояли* (АКЖГУ 1611, с. 60-61).

З численних назв грошових одиниць, що засвідчуються на матеріалі пам’яток XVI – XVII ст., сучасна українська мова успадкувала лише окремі з них – *гроші* як загальну назву грошових одиниць, *копійка*; як історизми чи етнографічні діалектизми зберігаються назви *алтин*, *дукат*, *талер (таляр)*, *четвертак*, *восьмак*, *крейцар*. У розмовному вжитку зберігається назва *гривеник*. Більшість назв на позначення грошей запозичені (з нім. мови – *талер*, з польської – *гроши*, *монета*, *пенези*, з грецької – *драхма*). Водночас є і власне українські (*копійка*, *гривня*).

ЛІТЕРАТУРА

1. Єдлінська У. Я. Ділова мова XIV – XV ст. в староукраїнському мовотворчому процесі / У. Я. Єдлінська // Другий міжнародний конгрес українців. – Львів. – 1993. – С. 21.
2. Винник В. О. Назви одиниць виміру і ваги в українській мові / В. О. Винник. – Київ, 1996. – 152 с.
3. Курс історії української літературної мови / [За редакцією І. К. Білодіда]. – К. – Т.1. – 1958. – 595 с.
4. Курс історії української літературної мови / [За редакцією І. К. Білодіда]. – К. – Т.2. – 1961. – 416 с.
5. Мойсієнко В. М. Передмова / Акти Житомирського гродського уряду: 1590 р., 1635 р. / [Серія актових документів і грамот / Підготував до видання В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2004. – С. 5-41.
6. Мойсієнко В. М. Північне наріччя української мови в XVI – XVII ст. Фонетика / В. М. Мойсієнко. Автореф. дис. ... доктор. філол. наук. – К., 2006. – 40 с.
7. Мойсієнко В. М. Спостереження над мовою судової справи 1635 року / В. М. Мойсієнко // Волинь-Житомирщина. – 2001. – № 7. – С. 21-25.
8. Мойсієнко В. М. Спостереження над фонетичними особливостями «Волинського Євангелія» / В. М. Мойсієнко // Вісник ЖПУ. – Житомир, 2001. – Вип. 14. – С. 177-180.
9. Мойсієнко В. Фонетична система української мови XVII – поч. XVIII ст. і латинська графіка / В. Мойсієнко, Н. Маліневська // Мовознавство. – 2006. – № 4. – С. 93-95.
10. Мойсієнко В. М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI – XVII ст.: Монографія / В. М. Мойсієнко. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка, 2006. – 446 с.
11. Мойсієнко В. М. Із спостережень над іменним словотвором в актовій книзі Житомирського гродського уряду 1611 року / В. М. Мойсієнко // Актуальні проблеми українського словотвору / За ред. Василя Грещука. – Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 387-391.
12. Потелло Н. Українська мова і ділове мовлення: Фонетика. Графіка. Навчальний посібник / Н. Потелло – К., 2001. – С. 4-33.
13. Полюга Л. М. Українська мова XIV – XVII ст. у загальноєвропейському колі / Л. М. Полюга // Система і структура східнослов'янських мов. – К., 1999. – С. 125-129.
14. Русанівський В. М. Історія української літературної мови: Підручник / В. М. Русанівський – К.: АртЕк, 2001. – 392 с.
15. Селігей П. З грошима й у пеклі не пропадеш / П. Селігей // Дивослово. – 2006. – № 2. – С. 47-49.
16. Худаш М. Л. Лексика українських ділових документів к. XVI – поч. XVII ст.: На матеріалах Львівського Ставропігійського братства / М. Л. Худаш. – К.: Вид-во АН УРСР, 1961. – 164 с.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ ДЖЕРЕЛ

- АЖГУ 1590 р. Актова книга Житомирського городського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упорядник В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – С. 42-89.
- АЖГУ 1635 р. Актова книга Житомирського городського уряду: 1590 р., 1635 р. / Упорядник В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2004. – С. 90-197.
- АКЖГУ 1611 р. Актова книга Житомирського городського уряду: 1611 р. / Упорядники А. М. Матвієнко, В. М. Мойсієнко. – Житомир, 2002. – С. 28-361.